

Александр Конисский

СЕСТРА ЖАЛІБНИЦЯ

НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА Ч. 10.

ОЛЕКСАНДЕР КОНИСЬКИЙ

СЕСТРА - ЖАЛІБНИЦЯ

ОПОВІДАННЯ

КРАКІВ

1 9 4 0

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

Накл. „Українського Видавництва”, Краків, Кармелітська 34.
Друк: „Нова Друкарня Денникова” під нак. управою, Краків.
Verlag „Ukrainischer Verlag“ G. m. b. H. Krakau, Karmeliter-
strasse 34, II.
Druck: „Nowa Drukarnia Dziennikowa“ Kommissarische Verwal-
tung, Krakau, Orzeszkowagasse 7.

СЕСТРА-ЖАЛІБНИЦЯ

Досить часто навіщує в цих часах мешканців Європи страшна слабість, що її зовуть холерою азійською, тому що до нас заходить з Азії знад Ганґесу. Люди її дуже бояться, бо вона пориває множество людських жертв, і зброяться проти неї до завзятої боротьби, в якій являються лицарі й герої, що за одно з лицарями та героями воєнними заслуговують на подив і вдяку в потомности. В Росії, де ця страшна пошесть найгірше лютилася, заслужили собі на лицарську славу сестри-жалібниці, жінки, що з незвичайним пожертвоуванням і наражанням свого життя на найбільшу небезпеку несли свої щирі услуги недужим, не надіючися за те ніякої для себе заплати. Тому один російський лікар каже справедливо про них, що вони суцї Христові сестри.

Про одну таку праведну душу ось що розказує той лікар:

Що тільки появилася пошесть у Росії, утворили скрізь по повітах такі санітарні відділи, що склалися з лікаря, хірурга, помічників та помічників під проводом лікаря; ці відділи звалися летючки. Одною такою летючкою управляв той лікар, а між помічниками його була сестра жалібниці, що на імя їй було Ніна. Вона була з панського роду, ще дуже молода, доволі просвічена, а щира така, що її душа, серце, думки були наче на долоні. Не знати, яка причина привела її в жаліб-

ниці, але відай це була потреба її чистого серця; бо, як пізнати було з її поступків, так усі її сили підлягали одному високому змагання: працювати скрізь і завсігди на других, а не на себе. У неї не було слідно ні жалю за чимнебудь минулим, ні нарікання, ні страху, ні сумовання, ні радощів, навіть надії на ліпше для себе; вона була зовсім задоволена з життя свого, яке присвятила цілковито для терплячих.

Оттака вдача зробила з Ніни взірець сестрижалібниці, бо вона сполучувала в собі незичайну ревність в боротьбі з недугою і безкраю ніжну прихильність до недужих та дбайливість про них. Вона йшла до кожного недужого, хоч би незнати на яку заразливу слабість занедужав, а прийшовши, не цуралася при ньому ніякої роботу й усяку звинно робила. І в такі години вона ставалася наче не своя, немов перероджувалася. Маленьке, й бупім байдуже лице Ніни, якое горіло, очі її займалися якимсь лиском, округ чола сіяв якийсь чарівний німб. Просто не людина вона тоді була, а втілений ангел; ангел життя зісланий Господом, боротися з ангелом смерти.

Отже зразу був я, — оповідає лікар, — з моєю летючкою в селі Горовім. Скоро ми там приїхали, день-два — оглянули село й сумежні хуторі, я й кажу: тут холери не буде й робити тут нічого. Село хоч велике, але всі обставини добрі: стоїть на горі, на просторі; ґрунт тут пісок; вода в трьох криницях, чиста та погожа — гарна вода. Двори у людей великі, чисті, садків чимало, вулиці широкі, без смітників; але головна річ от у чім: люди чепурні, охайні й з достатками — а в тім і вся сила!

Просиділи ми там дванацять день, а не маючи що робити, постановили переїхати на інше місце.

Аж ось прибігає гонець та привозить телеграму, щоб чим швидше переїздити в Киселівку, бо там велика холера.

Киселівка — це жидівська хліборобська колонія. Бачив я по степовій Україні всякі колонії, бачив по світах всякі людські житла; але ж доки не побачив Киселівки, доти нічого й похожого не спромігся би виобразити собі! Отже в Киселівці нема ні однісінького вдатного до роботи чоловіка; самі тільки каліки, слабосильні діти, хлопці підлітки та жіноцтво з дітьми. А деж робучі чоловіки? Ба! де: розлізлися по всій Україні; одні фірманять, другі крамарюють, треті по великих містах ремісничують; а до Киселівки навідуються в ряди-годи, на свята, або просто на спочин.

Які мешканці, такі й їх житла. Хатки тісні, кривосокі, обідрані, стріхи пообвисали; шибки на половину повибивані; дворів нема, бо хати не то що не пообгороджувані, а часто обхідчасті, мов самітний курінь чабана серед степу.

З немалим трудом знайшли ми кінець села опущену хату, в якій щойно вмерла самітна вдова; от ми тут станули кватирою, перевівши попереду докладну дезінфекцію. Обійшов я потім з Ніною усіх недужих. У цілім селі розгостилися на добре всякі можливі заразливі недуги, а найбільше голодний тиф.

— Ну, — кажу я до Ніни, — тут є коло кого рук доложити!

— Дійсно, — промовила вона, — над селом, здається, тільки й вітає що сама смерть. Але будемо боротися.

Цілу ніч Ніна не спала, лиш провела її на роздумуванню й молитві, так нетерпеливо ждала дня,

щоб чим швидше забратися до діла. Другого дня, ще сонце спало, як я встав, — Ніни вже не було, чим світ поспішила до недужих.

Так працювали ми вже місяць і підратували нещасну Киселівку. Отоді то, а найбільше через перший тиждень нашої праці я запевнився, яка то незвичайно людяна, дійсно свята душа ота жалібниця. Де була найбільша небезпека, де можна було найлегше набратися зарази, туди саме вона йшла — та ще як ішла! Ішла до недужих як лицар на війну — тільки не боротися з людьми, розносячи між людей смерть, але навпаки, боротися зі смертю, тим найлютішим ворогом чоловіка, щоб їй не дати поглотити ані одного людського життя. Хто ж се годен розповісти, яка хмара гризоти і розпуки огортала Ніну, коли усі наші заходи показалися безсильними супроти смерти. Затеж і не сказати, як вона раювала-раділа, коли хорий видужав.

Дивлячись на її працю, очам своїм не йму було віри, як її організм вносить таку силу праці; де у неї снага береться! Я було обійду кілька хат з недужими й так ослабну, що, як ляжу, так не спроможуся й ногою двигнути; а вона хоч скільки працює коло недужого, а скінчить із ним, зараз до другого, й не видно було на ній утоми. Хоч як було придивлятися їй, ні одною рисою не покаже, вона, що їй тяжко: бачиш було перед собою дивну-предивну людину, що про ніщо більше не думає, як лиш про недужих та про голодних.

Але ж під кінець третього тижня її не пізнати було, так дуже знемоглася. Я почав її благати, щоб спочила.

— Побережіть, — кажу, — себе, не переводьте марне свого життя.

— Ні, — відповідає вона спокійно, — такою працею не переводиться життя. Як поїду звідсіль, отоді спочину.

Тим часом прийшов приказ, щоби летючку розпустити та, обїхавши околицю, вертатися до міста. Я так і зробив, а Ніна лишилися ще при кількох недужих, що не вспіли ще підвестися на ноги, та вже за моїм поворотом я мав жалібницю забрати з собою у місто.

Недовго тривала моя обїздка, а несупокій про полишену самїтну жалібницю прискорив мій поворот у Киселівку. Приїхавши, навідуюся до вїята та питаюся про сестру-жалібницю. Вїйт каже, що її вже другий день не бачив, але вона нікуди не відїхала, бо коней із села не брала. Тоді я поїхав чим скорше до хати, де була наша квартира. Хата була зачинена; я думав, що Ніна по перемногих трудах уживає тепер відпочинку, та не хочючи пребивати їй спокою, поглянув через вікно.

Як поглянув так і не стямився — затремтів увесь, захитався, так на приспу й присів, наче мені хто косою ноги підтяв.

Мій товариш хїрург глянув на мене й догадався; зирнув і собі у вікно та прожогом у двері. Я зібрав усі сили й пішов за ним.

Входимо у хату — Ніна лежить мертва посеред хати; знати було, що померла сеї ночі на холеру.

Не було що діяти — поховали. Усе село збіглося оплакувати добродїйку, що всім спішила на поміч, а її саму нікому було рятувати, нікому було навіть води подати. Так самїтною, без людської помочі, полягла велика тридовниця! Це була в Киселівці послїдна жертва холери.

МОЛОДИЙ ВІК МАКСИМА ОДИНЦЯ (Хроніка з давноминулого).

Сонечко починало вже ховатися за верби, золотячи верхи їх своїм жовто-ніжним промінням, коли Одинець приїхав до Веприківського попа Василя Борсука. Борсук сидів на рундуку. Довідавшись, хто такий його гість, Борсук тепло повитав Максима, гукнув челядника, велів узяти до стайні Максимового коня і тарадайку та доглядати по хазайськи, а Максима попросив до світлиці.

Будинок о. Борсука був звичайний попівський будинок того часу: широкі, але понизькі двері з великою залізною клямкою, вели в чималу світлицю з чотирма вікнами — двоє на двір, двоє в сад; підлога в світлиці була біла, некрашена, заслана білими ряднами, стіни і накладна стеля вимазані крейдою; на покуті в шафі стояли два вінчальних образи і перед ними вінчальні свічки за склом. Зверху кіоту спускався довший, вишиваний рушник; в шаховці під кіотом лежали церковні книжки, хрест, кропило, епітрахіль і кадило; між вікнами висіли портрети Петра Могили і Лазаря Барановича. За сволоком було повно васильок, гвоздиків і чорнобривців; впродовж однієї стіни стояла широка лава, заслана дорогим килимом, а вповдовж другої деревяна, простої роботи канапка, теж накрита килимом, проти канапки стіл засланий білим наче сніг з різними пляшечками і чарками скляними,

срібними і золотими; нарешті під грубою з зелених кахель стояла велика, червона на колесах скриня. На право в світлиці була невеличка кімната задля дітей; за нею — спочивальня, а далі велика пекарня без помосту, з рівною вимашеною жовтою глиною долівкою. В усьому домі панувала незвичайна чистота. Знадвору скрізь під вікнами бузок, рожі, любисток, рута, шавлія, чорнобривці і гвоздики. Двір був просторий, покритий споришем: по одну руку — стояло дві великі дубові комори, по другу — „людська” хата, де жив сільський поліцай і церковний сторож; стайня, волівня і інші будівлі задля худоби були на другому, на „чорному” дворі; клуня і стебник на вулиці були за садом на пастовні.

— Радий я, сину! дуже радий, що ти завернув до мене, — говорив о. Василь — розкажи ж мені, як там живе-має старенький мій товариш Малинка? він чимало таки старійший за мене; я ще на „граматиці” сидів, а він вже богословом був, а проте товаришували ми лепсько. Голос у Корнія гарний був; тепер мабуть, не співає, а рипить наче немазане колесо на новій осі. Ну, ну! так розкажуй, усе мені розкажуй.

(Після вечері пішов Одинець на супочинок, щоб другого дня з о. Борсуком поїхати до пасіки, де під доглядом старого Божка пасічникували дві дочки о. Борсука).

Другого дня ранком ледви сонечко підбилося поверх дерев, о. Василь розбудив Одинця.

— Заспав з дороги, небоже; ну, коли є охота в пасіку, так вставай, зараз їду.. я вже й на степу був.

Одинець миттю схопився, умився, убрався, помолвився Богу.

— Готов! — мовив він.

— Добре, їдьмо, але може ти не при звичаєний їздити натще, так ось тобі на тарілці хліб, огірки і сало; перекуси; не вважай, що Спасівка; недужому та подорожному Господь звинить... перекуси, а снідатимемо вже в пасіці.

Коли виїхали з села в яринну руку, перед Одинцем показався білий, немов сніг той, широкий без краю обшир гречок, котрі саме розповнилися цвітом; в полі стояли пахощі меду; навкруги гули пчолы. Верстов за дві од села, Борсук вказуючи пужалном в ліворуч, мовив:

— Он, бачиш, миняють три курені; ото ж і є моя пасіка, зараз буде поворотка до неї. Я розбив пасіку на три курені, по дві сотні пнів, в середньому — Божко, а в тих, що з країв, дочки, у кожної свій курінь; звісно, з такою силою ні їм, ні діду не справиться, так у держу ще на літо двох наймитів. А не боїшся ти пчіл?

Одинець усміхнувся і відповів:

— Ніде правди діти: трошки боюся.

— Ну, дарма, тільки не одмахуйся; хіба вже котра сяде на тебе; тоді прожени, а доки літає хоч як близько, не махай рукою, так вони тебе й не кусатимуть.

Каша з тараню вже була зварена, коли приїхав Борсук з Одинцем і зараз же посідали снідати. Дід Божко снідав укупі з усіма, а наймити окремо. Пснідавши, Борсук огледів пасіку; помітив улики, в яких треба було підрізувати стільники і тоді принявся з Божком до цієї роботи, а Одинець з попівними ходив по пасіці, — все тут цікавило його, починаючи з самих попівен.

З дівчат — старійша була на 22-ім, молодша на 20-ім році; не дуже і вродливі, але чепурні і вельми приязні, говірки, веселі. Вони вмiли писати; читали самi церковнi книжки, з свiтських тiльки й було у них що „Енеїда” Котляревського та Шевченків „Кобзар” i „Катерина”; отсi книжки Борсукивни знали на пам'ять, а до московських не було й охоти у них, бо такi московської мови вони не тямали. По звичаям того часу так Борсукивни вже засидiлися; не то щоб женихiв не траплялося, а були вони трохи вередливі: попадаями не хотiли бути, урядниками гидували, все дожидали паничiв з доброго панського роду; а таких паничiв хоч i вельми надило вiно попiвен, так же попiвни не вмiли нi на фортепянi грати, нi вальса витинати, нi по французському говорити, нi модних романсiв спiвати, хоча обидвi спiвали дуже добре i знали силу силенну пiсень, але все то пiснi були „простi”, не моднi, не московські романси. Робiтницi з попiвен i хазяйки були дуже добрi: вони вмiли i коло печi поратися, i дiжу замiсити i коров подоїти, не соромилися i грядки копати, i городовину садити i полоти; але не згiрш вмiли поводитися з людьми: знали, як треба гостей прийняти i повітати; з простими дiвчатами на селi вони були „свої сестри”; iншого вбрання окрiч народнього не носили; не тому, щоб нi з чого було, достатки у батькiв були добрi i гаптована шовком плахта часом коштувала б за двi сукнi; носили попiвни народний стрiй тому, що „так вже водилося зпокон вiку”. — Позаторiк прийшла їм охота навчитися ходити бiля пчiл; цiле лiто вони пильно вчилися практично у батька та у Божка i добре зрозумiли, в чому сила догляду за пчолами. З пасiки Борсук ма добрий зиск; над його мед не

було кращого і платився по 10, по 15% дорожше звичайного.

Обідати поїхали до господи в село, по обіді знов в пасіку. Одинець спізнався з Божком і зістався ночувати в його курені.

Божкови було тоді літ з 80. Він з козаків одинокий цілий вік бурлакував і кілька разів ходив з чумаками і на Дон по рибу і в Крим по сіль; багацько бачив світа і людей: діди і батьки його покоління було трохи що не очевидними свідками того, що діялося на Україні в другій половині XVIII. віку; і Божкові довелося багацько чути від них оповідань про ті часи, тим то голова його була до верху натоптана казками, приказками, піснями і жартовливими оповіданнями.

Минуло тиждень; Одинець і не счувся, коли він проминув. Що дня по обіді він ішов у пасіку, туг і ночував у діда Божка, впиваючись його оповіданнями, приказками і піснями і дуже великий жаль кремсав його серце, що не можна було йому писати; одначе дещо важніше з того, що чув він від Божка, позаписували йому Борсук і його дочки.

(В дальшій подорожі по знайомих о. Борсука опинився Одинець на св. Михайла у повітового судді Кваші).

На Михайла у повітового судді Кваші зібрався великий тиск гостей: більш ніж за місяць до цього свята і сам Кваша і його жінка почали їздити до всіх видатніших панів і запрошувати їх на пиріг. Кваша, найпаче його жінка, любили розкошувати; жити було з чого; дітей у них була лишень двійка, дівчата, виховання їх не брало у батьків коштів;

дівчата — яко діти раненого майора — були при-
няті до інституту на кошти казенні. Підчас мого
оповідання Квашині дівчата були ще підлітками.

Іменини свої Кваша святкував бенкетом що ро-
ку; але на цей раз і тиск гостей і бенкет були не-
звичайні; це тому, що на той рік приходились нові
вибори, а Кваші, найпаче його жінці, невимовно
кортіло, щоб його вибрали на повітового маршала;
тим то він і пильнував годити панам, і великим і ма-
лим; він добре тямив, що без цього не можна обій-
тися тому, хто хоче бути вибраним; інакше його
„прокотять на вороних”.

Свято своє Кваша справляв не в повітовому мі-
сті, а у себе на селі; на місті квартира його була і не-
показна і тісна, але ж ліпшої в тому місті не можна
було здобути. А на селі у Кваші будинок був роз-
кішний, великий, на дві особи.

Кваша повитав Одинця трохи гордовито. Оди-
нець зустрів тут декого з знайомих вже панів, що
стрівав в Іскри. Велика більшість Квашиних гостей
— були великі пани, яких досі не доводилося Один-
цеві стрівати у такому великому гурті. Все жіноцтво
було прибране відповідно „останній моді”: чоловіки
були в дворянських мундірах або в фраках, денедє
попадалися в чорних сюртуках, часом, як і от на
Іскрі, доволі довгополих; та в салі сиділа невеличка
купка судових урядників. Велика більшість гостей
— були люди, що позбулися свого, а чужого якслід
ще не засвоїли; ще воно не прийшло зовсім до них,
а тільки з окола і придивившись до їх пильно, за-
зирнувши в душу глибоко, не можна було не спо-
стерегти, що це люди більш-менш покалічені, з око-

ла помазані цивілізацією з Москви, що душі їх більш-менш поломані, дух і світогляд їх пощерблені. „Цивілізація” перейшла над ними немов хмара з великим вітром над лісом; декого вона вирвала з коренем, обломала духове гілля, перекидаючи з однієї чужої країни в другу, ніби того на користь, а суще на шкоду моральною сивухою з бульби, і розкидала їх по краю наче наумисне на те, щоб вони більш та більш розкопували ту безодню, що розділяла панів і людей; вона, ота поверховна, непережована „цивілізація” — наплодила лебезунів, лакеїв, що зокóла, формально були люди „благородніє”, а фактично були духово моральною мізерією, лінтюгами, непризвичаєними до праці, але призвичаєними до гри до карт, до хабарництва і до такого злодійства, якого не карало „Уложеніє о наказаніяхъ” (Постанови про кари).

Були одначе ж між Квашиними гостями і кілька чоловіка, що відрізнялися від більшости — наче позолітка від золота. До таких перш за всіх належав повітовий маршал Юрій Кашенко: окінчивши університет у Києві, він кілька років учився ще за границею, учився не тільки наукам, а й життю практичному; за границею він спізнався і сприятелювався з Бодяньським; познайомився з Мікльошичем, а також із видатнішими людьми з Росії, що перебували тоді за границею. Вернувшись в Росію, він не хотів йти ні на яку службу, але щоб не сердити старого свого батька, записався в канцелярію харківського генерал-губернатора і коли вмер батько, він зараз виписався з тієї канцелярії і взявся до господарства на селі.

Кілька літ назад його вибрали повітовим маршалом; не хотів він приймати цього вибору, говорячи, що — „все одно, нічого доброго він не вдіє”, але приятелі впевнили його прийняти.

Кащенко — подумав, подумав і згодився.

Кащенко добре знав і шанував Іскру: і коли Іскра представив йому Одинця — він повитав останнього щиро. Того ж таки дня, але вже після вечері Кащенко, сівши окремо у двох тільки з Одинцем, зняв з ним щиру бесіду, тямлячи, що молоде, не отруєне ще досвідом життя серце не вміє лукавнувати і двоїтися, щоб догодити і Богові й чортові. Кащенко бачив, що Одинцеві думки багато де в чому ще молоді, зелені, але чимало в них є і певного, такого, що давно живе і в його й у Кащенка в серці.

— Одначе не гадайте, — говорив Кащенко, — що я абсолютний поклонник старовини; так само не все те подобається мені, що й нове...

Звісно, що віджило свій вік, що спорохніло, того нічого вже воскрешати; трупа оживить не можна; мусить дотліти.

— А вже ж так; але й не все те добре, що нове; нам, як і всім людям, треба дбати про освіту і привілейованих і маси; а маса у нас занедбана... треба нам йти, коли не спроможемося в рівень з Європою, так хоч у слід Європи: брати у неї усе добре, поступове, але не ковтати його не жуючи, а засвоювати добре пережувавши національними зубами.

— Перша шкода, що ми відбилися зовсім від народу, від народности...

— І стали йому чужаками; покинули зовсім той ланцюх, що зв'язує народню масу й освічених людей; покинули народню мову... Гляньтеся: книжки нема на нашій мові... Он за сім літ надруковано — одну чи дві книжки.

— Коли ж ота пригода з Шевченком й іншими вельми залякала наших людей...

— Не залякала вона Гречулевича, Глібова; бо й нічого таки лякатися. Покарано деяких людей, та не всіх; заборонено друкувати писання Шевченка, Костомарова, Куліша, а не всіх... Цензура, скажете... А вже ж цензура сувора, так пишіть, що можна... А то — мовчимо... но, не переляк, не цензура, а деморалізація засідає і нівечить нас... Виховання нам бракує... гукаємо, що треба бути людьми, а стаємо лакеями... Колись, як був Костомарів професором у Києві, мені трапилося з ним про це балакати і він сказав мені, що молодіж, яка приходить до університету з лівобережжя, як прирівнати її до правобережної, і темна, і квола, духом і зовсім не вихована; ідеалів у неї бракує.

Одинець слухав, впивався розмовою і ковтав кожне Кащенкоє слово. Кащенко довго ще балакав з ним, багацько розпитував і прощаючися, взяв з його слово, що невідмінно приїде до його, не менш, як на цілий місяць.

Прощаючись на вечеринці у Кваші, Одинець дав обіцянку і Ляшенчисі і Кащенку, що завитає до них і от за кілька день після тієї вечеринки мусів він і сам міркувати і радитися з Іскрою; до кого їхати попереду?

Одинець поміркував, послухався Іскриної ради і переїхав до Кащенка.

За тиждень, чи що, вони були вже наче батько і добрий син. Кащенко жив просто, про якібудь розкоші, або панські примхи не було й речі; хоча й держав управителя, але в усьому, oprіч хатнього хазяйства, котрим правила старенька його неня, сам був головою. Крепаки робили у його так само, як і в Іскри; поводився він з ними гуманно; про кари по тілу ніколи й згадки не було.

Від Кащенка Одинець довідався деяких подробиць про справу Гулака, Шевченка й інших: знайшлися у Кащенка у великій потайній схованці і „Сон”, і „Кавказ”, і „Посланіє” і деякі інші Шевченкові твори. Чимало в них задля молодого парубка було дечого неясного, що Кащенко охоче зясував додаючи:

„Слаба моя голова, задля певних коментарів Шевченкових творів і того задання, що становило собі Костомарівське товариство; а от коли б ви спізналися в Полтаві з Пильчиковом, так той би вам усе зясував... Ото — чоловік — так, так що голова! та він же підчас того товариства перебував в Києві і сам належав до товариства; тепер він учителює в кадетському корпусі”.

— Як же він не попав в лабети? — дивувався зацікавлений Одинець.

— Не попав; бо вони не гралися в канцелярію, реєстрів не вели і вельми язик держали за зубами.

Мені не дожити, а ваше покоління буде свідками і робітниками на тій ниві, яку виорали Костомарів і Шевченко з іншими; вже ж скасування кріпацтва — перша річ і не вельми воно далеко, не за горами; он-же на правобережжю заведено інвентарі; це ж перший ступінь скасування кріпацтва і не можна не гадати, що в тих інвентарях є хоч невеличкий відгук одної з ідей Костомарівсько-Шевченківського символу.

-9. 1. 1942